

ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ ПОВЕДІНКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

© 2016 КОРНІВСЬКА В. О.

УДК 330.567.2:364-14

Корнівська В. О. Трансформації фінансової поведінки домогосподарств

У статті систематизовано фактори сучасних трансформацій фінансової поведінки домогосподарств, показано інституційний вплив державної політики на ці процеси. Охарактеризовано кредитну активність українського населення в контексті формування фінансово орієнтованих паттернів поведінки. Подано характеристику впливу боргової кризи на фінансову поведінку домогосподарств на прикладі США. Обґрунтовано процеси трансформації фінансової культури в контексті реформатування глибоких інститутів фінансового ринку, зокрема іпотеки. Показано, що в основі іпотеки лежить базовий інститут довіри, який як складову утримує в собі власну відповідальність суб'єкта. Визначено, що включення іпотеки в сек'юритизаційні схеми спричинило диверсифікацію відповідальності до її поступового нівелювання в сек'юритизаційному механізмі. Доведено, що докризові механізми реалізації іпотеки суперечать культурним та інституційним умовам її формування.

Ключові слова: фінансова поведінка, фінансова культура, трансформації, кредитування домогосподарств.

Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 20.

Корнівська Валерія Олегівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу економічної теорії, Інститут економіки та прогнозування НАН України (вул. Панаса Мирного, 26, Київ, 01011, Україна)

УДК 330.567.2:364-14

Корниевская В. О. Трансформации финансового поведения домохозяйств

В статье систематизированы факторы современных трансформаций финансового поведения домохозяйств, показано институциональное влияние государственной политики на эти процессы. Охарактеризована кредитная активность украинского населения в контексте формирования финансово ориентированных паттернов поведения. Дана характеристика влияния долгового кризиса на финансовое поведение домохозяйств на примере США. Обоснованы процессы трансформации финансовой культуры в контексте реформирования глубоких институтов финансового рынка, в частности, ипотеки. Показано, что в основе ипотеки лежит базовый институт доверия, который как составляющую содержит в себе личную ответственность субъекта. Определено, что включение ипотеки в секьюритизационные схемы привело к диверсификации ответственности до ее постепенного нивелирования в секьюритизационном механизме. Доведено, что докризисные механизмы реализации ипотеки противоречат культурным и институциональным условиям ее формирования.

Ключевые слова: финансовое поведение, финансовая культура, трансформации, кредитование домохозяйств.

Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Библ.:** 20.

Корниевская Валерия Олеговна – кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела экономической теории, Институт экономики и прогнозирования НАН Украины (ул. Панаса Мирного, 26, Киев, 01011, Украина)

UDC 330.567.2:364-14

Kornivska V. O. The Transformation of the Financial Conduct of Households

The article generalizes factors of the contemporary transformations of the financial conduct of households, the institutional impact of the State policy on these processes has been displayed. The credit activity of the Ukrainian population in the context of establishing the financially oriented patterns of conduct has been characterized. A characterization of impact of the debt crisis on the financial conduct of households on the example of the United States has been provided. The processes of transformation of the financial culture have been substantiated in the context of reformatting the underlying financial market institutions, in particular mortgage. It is shown that in the basis of mortgage lies the base institution of trust, which contains the personal responsibility as its constituent. It is been determined that inclusion of mortgage into the securitization schemes has led to diversification of responsibility down to its gradual leveling in the securitization mechanism. It has been proved that the pre-crisis mechanisms for implementation of mortgage are contrary to the cultural and institutional conditions of its formation.

Keywords: financial conduct, financial culture, transformations, crediting the households.

Fig.: 2. **Tbl.:** 2. **Bibl.:** 20.

Kornivska Valeria O. – PhD (Economics), Senior Research Fellow of the Department of Economic Theory, Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine (26 Panasa Myrnoho Str., Kyiv, 01011, Ukraine)

Однією з головних соціоінституційних інновацій, що привнесла в суспільний простір фінансіалізація, стали фінансовоорієнтовані паттерни поведінки, що поступово вживлюються у сфери звичайного життя через трансформації фінансової поведінки та фінансової культури домогосподарств і на поверхні економічних явищ результатом мають прискорене зростання боргів населення.

Функціонування сучасних національних фінансових систем передбачає обов'язкову участь домогосподарств у кругообігу фінансових ресурсів: суб'єкти із профіцитом бюджету є постачальниками вільних коштів на фінансові ринки шляхом їх розміщення у фінансові інструменти (депозити, цінні папери і т. п.); суб'єкти з дефіцитом бюджету виступають споживачами фінансових ресурсів через формування відносин із фінансовими посередниками, перш за все банками, у процесі кредитування.

Економічний розвиток і розширене відтворення завжди пов'язане з активною участю домогосподарств у процесах кредитування, яке забезпечує ефективність його господарської діяльності, досягнення мети задоволення споживчих потреб, відтворення трудових ресурсів. Кредитування опосередковано стимулює розвиток малого та середнього бізнесу і впливає на пропозицію, водночас, споживче кредитування формує частину попиту.

Докризові підходи теорії фінансових ринків відзначали необхідність активної участі населення у фінансових операціях та переважну адекватність його фінансової поведінки. Вважалося, що численна кількість домашніх господарств є досить ефективними інвесторами і позичальниками, водночас некваліфікованих та неосвічених – меншість. Тим не менше, саме трансформації фінансової поведінки і зростаючі борги домогосподарств у деяких з найбільших економік світу, зокрема в США, стали головною причиною фінансової кризи 2008 р.

Західна дослідницька традиція аналізує фінансову поведінку як сукупність відносин, що виникають з приводу формування пропозиції та попиту домогосподарств на певні фінансові інструменти [1]. Дослідженням фінансової поведінки домогосподарств і факторам її трансформації присвячені роботи П. Хендершота і Р. Леммона (*Patric H. Hendershottand, Richard C. Lemmon*) [1]. А. Лузарді (*Anna-Maria Lusardi*) аналізувала моделі ощадної поведінки та впливу на неї факторів фінансової грамотності та інформації [2]. Д. Бернхайм (*Douglas Bernheim*) зосереджувався на питаннях фінансової поведінки та пенсійних заощаджень [3]. Дж. Кемпбел (*John Campbell*) досліджував вплив домогосподарств на розвиток фінансових ринків [4].

Для української економічної теорії дослідження фінансової поведінки – відносно молода галузь наукового дискурсу. Вітчизняні автори визначають фінансову поведінку як «форму діяльності індивідів і окремих соціальних груп на фінансовому ринку, пов'язану з перерозподілом грошових ресурсів, зокрема з їх інвестуванням» [5, с. 167], як «дії населення на фінансовому ринку щодо перерозподілу та інвестування грошових ресурсів» [6, с. 143]. Отже, як західні, так і вітчизняні підходи чітко визначають соціоінституційні межі фінансової поведінки, яка виникає в процесі реалізації відносин домогосподарства – фінансові ринки.

Щодо фінансової культури, то західні дослідження зосереджуються на визначенні факторів географічного, етнічного, релігійного, родинного характеру, що впливають на прийняття ефективних фінансових рішень, які свідчать про відповідний рівень фінансової грамотності, що певним чином асоціюється із фінансовою культурою [7]. Для української дослідницької практики важливим є пошук шляхів формування фінансової грамотності, створення необхідних умов для реалізації усвідомлених фінансових рішень, при цьому фінансова культура також асоціюється із фінансовою грамотністю [8].

Водночас поняття фінансової культури має охоплювати значно більший ареал відносин, ніж грамотна фінансова поведінка. Тут важливе й усвідомлення довгострокових ефектів фінансової поведінки, і поєднання індивідуальної та колективної відповідальності за прийняті фінансові рішення, і чітке усвідомлення об'єктів власності як довгострокових складових добробуту родини, і взаємодія власних інтересів суб'єкта з інтересами всього домогосподарства із перевагою останніх.

Метою даної роботи є систематизація базових факторів трансформації фінансової поведінки домогосподарств і визначення проявів ціннісних зсувів у фінансовій культурі українського населення.

З одного боку, сьогодні фінансова культура з об'єктивних інституційних і структурних причин стала невід'ємною складовою економічного простору. Ми активно наполягаємо на розвитку фінансової грамотності населення та створюємо всі умови для формування фінансової освіченості, починаючи зі шкільного віку [9], не замислюючись над тим, що формування фінансової культури починається з базових інститутів довіри та відповідальності, які, зароджуючись у середо-

вищі домогосподарств, червоною ниткою проходять через всю подальшу економічну активність суб'єктів. Без устаєного впливу вказаних глибинних інститутів неможливо формування відносин більш «високого» порядку, що пов'язані зі сферами економічної діяльності, у тому числі фінансової культури. На жаль, економічна практика демонструє редуковану фінансову культуру, що представлена фінансовими моделями поведінки, які наріжним чином змінюють не тільки економічні координати, а трансформують базові інститути, «матеріальну цивілізацію» (за Ф. Броделем), джерелом якої є сфера життя домогосподарств – соціоінституційного ґрунту суспільства. Проблема полягає в тому, що мотивації, які притаманні фінансовим посередникам, поступово через відкритість фінансового простору, стали частиною економічної поведінки представників непрофільних сфер. Мова йде, перш за все, про орієнтацію діяльності на короткострокові горизонти, що для фінансового посередника означає досягнення максимального прибутку при мінімальних ризиках за гранично короткий час, для домогосподарства – досягнення необхідного рівня споживання, покращення свого добробуту в короткостроковому періоді, незважаючи на довгострокові ризики.

Соціоінституційні трансформації в бік домінанти фінансових мотивацій операційної діяльності лежать в площині збігу та переплетення, часто випадкового, ендогенних та екзогенних факторів розвитку національних економічних систем, соціоінституційних і психологічних факторів економічної активності суб'єктів.

Зростання впливу таких мотивацій залежить від рівня розвитку країни та фази економічного циклу, багато в чому перевага «фінансової аргументації» лежить в площині інституційного середовища (як формальних, так і неформальних інститутів), загальної впевненості та довіри. Так, у країнах, що розвиваються зі значними проблемами устаєності, зростання загальноекономічної та глобальної невизначеності й ризиків спонукає певні домогосподарства споживати «тут і зараз», використовуючи необдумані кредитні операції. Докризові мотивації, що призвели до зростання іпотечного кредитування в країнах Заходу, були прямо протилежні – надмірна впевненість у неможливості криз, віра в далекоглядність фінансових посередників, у гарантії держави.

Як доводять сучасні дослідники фінансової поведінки, на формування надмірної заборгованості можуть впливати ситуативні мікроекономічні, психологічні та когнітивні фактори: «зростаючий споживчий попит, реклама комерційних і банківських організацій, нераціональне ведення домашнього господарства, надзвичайні сімейні обставини (втрата роботи, хвороба, розлучення), відсутність знань у сфері фінансів» [10].

Важливим моментом є також інституційний вплив держави, який в європейському фінансово-інституційному просторі зіграв важливу роль у процесі трансформації фінансової поведінки. Показовим прикладом розвитку фінансових паттернів стала Норвегія. Протягом 1970–80-х років ряд європейських країн зробили кроки з лібералізації своїх фінансових ринків. На той

період Норвегія мала один з найбільш регульованих фінансових секторів¹. Мета лібералізації полягала в підвищенні ефективності ринку за рахунок підвищення стимулів і усунення обмежень для оптимізації економічної поведінки. Наприклад, у Норвегії існували значні кількісні обмеження на кредитування з боку банків та інших фінансових інститутів. Як наслідок, сім'ї з дефіцитом ліквідності, які водночас розраховували на збільшення доходів у майбутньому, не могли запозичувати для фінансування поточного споживання. Чітке державне регулювання ліквідності домогосподарств, засноване на бюджетних обмеженнях, створило і відповідну зважену кредитну поведінку, рівноважний кредитний клімат. Дослідження, проведені через десять років після лібералізації 1980-х, вказують, що ситуація змінилася, але не кардинальним способом. При цьому «норвезькі споживачі стали вести себе більш хаотично, просто тому, що вони або банки, що кредитували їх, не навчилися адаптуватися до нерегульованого середовища» [11]. Вважалося, що норвезький споживач фінансових послуг нешвидко і поступово адаптувався до умов дерегуляції та збільшення кредитних можливостей.

Однак практика показала, що вже в 1990-х рр. Норвегія пережила іпотечну кризу, коли заборгованість населення складала 150% наявних доходів, у 2013 р. вона була практично на порозі іпотечної кризи (заборгованість населення складала 200% наявних доходів) [12]. Це ще раз доводить, що від кредитної помірності до кредитної експансії практично один крок.

Особливим прикладом інституційного впливу держави на зростання заборгованості населення є податкова політика, що фактично стимулює розвиток іпотечного кредитування навіть в тих випадках, коли рівень доходу населення дозволяє придбати житло без використання кредиту. Наприклад, у країнах з високими податками, таких як Нідерланди і Данія, можливість вирахування відсотків за іпотечними кредитами з оподаткованого доходу створює стимул для домогосподарств з високим рівнем доходу взяти на себе більше іпотечного боргу в міру зростання цін на нерухомість. У Нідерландах не тільки цей факт стимулює зростання використання іпотечного кредитування, але й механізми позик, коли певний час можна виплачувати тільки відсотки за кредитом. Позичальники платять тільки відсотки, не погашаючи свою основну суму боргу, але вони мають відкрити відповідний ощадний рахунок, прив'язаний до їх іпотеки. У США є також норма відрахування платежів по іпотечі з доходу (з певними обмеженнями); тому родини, що можуть купувати житло без іпотеки, все ж таки використовують її.

Передкризове зростання заборгованості домашніх господарств не тільки спровокувало кризу, але й зробило наступний спад більш важким і тривалим через

¹ Норвегія ніколи не мала ліберальної економіки, держава завжди відіграла провідну роль, не тільки регулюючи, а й економічну, що дозволило країні швидко відновитися після Другої світової війни та добитися надзвичайних результатів у загально-економічному розвитку та соціальних стандартах.

значне скорочення споживання. У Сполучених Штатах, наприклад, заборгованість домогосподарств зросла із 16 відсотків від наявного доходу в 1945 р. до 125 відсотків на піку у 2007 р., при цьому іпотечна заборгованість становила 78 відсотків зростання [13].

Як свідчать дані НБУ, найбільшими темпами передкризова кредитна активність банків щодо домогосподарств України спостерігалася у 2006 і 2007 рр., коли річне зростання складало 2,3 і 2 рази відповідно. З 2008 р. по 2013 р. відбувалося падіння кредитування домогосподарств, і після цього спостерігаються коливальні тенденції. На сьогодні обсяги кредитування в Україні знаходяться на рівні дещо більшому за 2007 р. Споживче кредитування активно зросло до 2008 р., у 2007 р. його річне збільшення складало 2 рази, після значного падіння у 2009 р. спостерігаються коливальні тенденції (табл. 1, рис. 1).

На сьогоднішній день, як свідчать дані НБУ (Звіт про фінансову стабільність) [14], боргове навантаження на населення значно знизилося з часів кризи 2008 р., в основному внаслідок суттєвого уповільнення банківського кредитування фізичних осіб у 2008–2010 рр. Водночас платоспроможні господарства поступово погашали видані кредити. Обсяг кредитів домогосподарств наприкінці 2008 р. становив 28% ВВП (44% наявного річного доходу) та зменшився до 9% ВВП (13% доходу) у 2015 р. [14]. Якщо ми порівняємо показник обсягу кредитів у наявному доході домогосподарств України з аналогічними показниками інших країн, то побачимо, що ми знаходимося приблизно на середньому рівні для країн, що розвиваються, – 42% від доходу [13] (в Україні, як ми показали, 44%); у країнах з розвинутою економікою цей показник складає 110%. Отже, фінансова поведінка українських домогосподарств у цілому відповідає економічним та інституційним умовам країни, що розвивається.

Водночас, якщо ми проаналізуємо тенденцію збільшення обсягів споживчих кредитів до 1 року в період з 2009 по 2014 рр. (див. табл. 1), то побачимо, що зростання придбання товарів у кредит (телевізорів, телефонів та іншої побутової техніки) відбувалося в умовах явної зростаючої економічної нестабільності та зниження споживання товарів першої необхідності, а саме – якісної їжі (табл. 2), що свідчить про певні деформації не тільки фінансової поведінки, а загалом фінансової культури, адже досить розповсюдженою є необачна кредитна активність населення, при цьому зростання обсягів взятих кредитів для домогосподарств супроводжується не тільки зменшенням споживання харчових продуктів, але й зменшенням можливостей піклування про власне здоров'я та здоров'я і освіту дітей, що створює довгострокові економічні, соціальні та інституційні ризики в країні.

Якщо ж ми знову повернемося до Звіту про фінансову стабільність [14], то виявимо, що на сьогодні збільшилася частка домогосподарств, яким не вистачає коштів або вистачає лише на поточне споживання, що обумовлює відсутність можливості заощаджень. За результатами опитування дослідницької компанії GfK Україна, частка населення, яке визнавало свій дохід як низький, становила 51% у першому кварталі 2016 р. (по-

Обсяги кредитів домогосподарств в Україні у 2005–2016 рр.

Період	Усього кредитів домогосподарств, млн грн	Споживчі кредити, млн грн			
		усього	у тому числі за строками		
			до 1 року	від 1 року до 5 років	більше 5 років
2005	35 659
2006	82 010	58 453	11 440	47 013	...
2007	160 386	115 032	19 072	44 007	51 953
2008	280 490	186 088	25 128	61 881	99 080
2009	241 249	137 113	19 219	40 584	77 310
2010	209 538	122 942	23 138	32 297	67 507
2011	201 224	126 192	32 324	37 338	56 530
2012	187 629	125 011	35 874	41 678	47 460
2013	193 529	137 346	50 872	47 555	38 919
2014	211 215	135 094	51 769	40 928	42 398
2015					
серпень	200 334	129 660	49 881	34 496	45 283
вересень	173 520	107 019	34 582	31 806	40 631
жовтень	177 548	108 499	34 557	31 817	42 125
листопад	182 527	110 056	34 674	32 058	43 325
грудень	174 869	104 879	33 293	29 537	42 049
2016					
січень	178 440	106 355	33 634	29 556	43 165
лютий	184 458	108 733	34 036	29 894	44 802
березень	176 878	105 661	33 807	29 012	42 843
квітень	170 598	102 425	31 819	29 483	41 123
травень	169 712	102 344	33 244	28 340	40 760
червень	165 611	100 550	32 878	27 773	39 900
липень	161 165	98 981	32 495	27 700	38 787
серпень	164 138	101 391	34 347	27 571	39 473

Джерело: складено за даними НБУ.

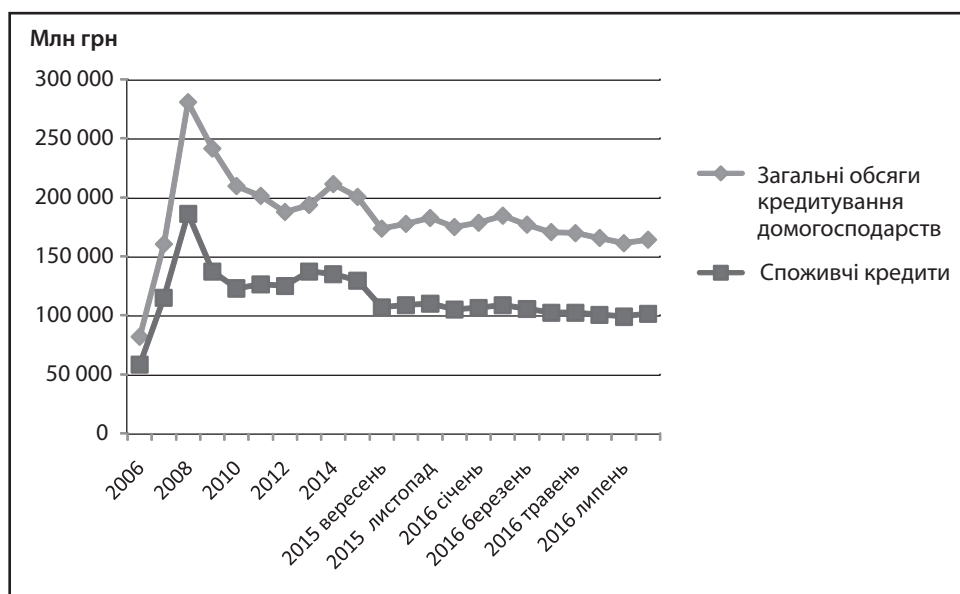

Рис. 1. Загальні обсяги кредитування домогосподарств України та обсяги споживчих кредитів, млн грн

Джерело: складено за даними НБУ.

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах

Продукти	Рік					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
<i>Споживання продуктів харчування в домогосподарствах (у перерахунку в первинний продукт) у середньому за місяць у розрахунку на одну особу</i>						
М'ясо і м'ясопродукти, кг	5,1	5,1	5,0	5,1	4,9	4,6
Молоко і молочні продукти, кг	19,2	19,1	19,6	20,3	20,3	19,8
Яйця, шт.	20	20	20	20	20	19
Риба і рибопродукти, кг	1,8	1,7	1,7	1,8	1,6	1,2
Цукор, кг	3,0	3,2	3,1	3,0	3,0	2,8
Олія та інші рослинні жири, кг	1,8	1,8	1,8	1,7	1,7	1,6
Картопля, кг	7,7	7,9	7,8	7,1	6,9	6,6
Овочі та баштанні, кг	9,5	9,9	10,1	9,4	9,0	8,8
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград, кг	3,7	3,7	3,7	4,1	3,7	3,1
Хліб і хлібні продукти, кг	9,3	9,2	9,1	9,0	9,0	8,5

Джерело: складено за даними Укрстату: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

рівняно з 39% у I кв. 2014 р.), і лише 18% населення могло робити заощадження, не обмежуючи споживання (27% у I кв. 2014 р.) [14]. На цьому фоні, безумовно, відбувається падіння споживчого кредитування, з 2015 р. у зменшується і кредитування до 1 року. Втім, якщо ми пильно простежимо обсяги кредитування, то побачимо не стабільне падіння, а коливальні тенденції, що також свідчить про наявність фінансовоорієнтованих паттернів поведінки в українського населення як характеристики ціннісних зсувів у фінансовій культурі.

Історично так склалося, що у всіх країнах із розвинутою економікою іпотеки є основною формою заборгованості домашніх господарств. На іпотечні кредити в даний час припадає 74 відсотки заборгованості домашніх господарств у країнах з розвинутою економі-

кою і 43 відсотки заборгованості домашніх господарств у країнах, що розвиваються (де побутові кредити також включають у себе позики для малого сімейного бізнесу) [13], в Україні частка іпотечних кредитів у загальному обсязі кредитів домогосподарств складала в різні роки від 55% до 29% (рис. 2). У 2009 р. частка іпотеки в загальному обсязі кредитів домогосподарств складала 55%, українські показники перевищували середні показники країн, що розвиваються. У цьому зв'язку слід враховувати, що у випадку України ці показники свідчили скоріше про активне формування суспільства споживання, ніж про створення умов для покращення добробуту українських сімей, адже у 2009 р. вартість української іпотеки була чи не найбільшою в Європі. Активне зростання іпотеки зазвичай триває на фоні загального економічного зростання та формування платоспроможного середнього класу,

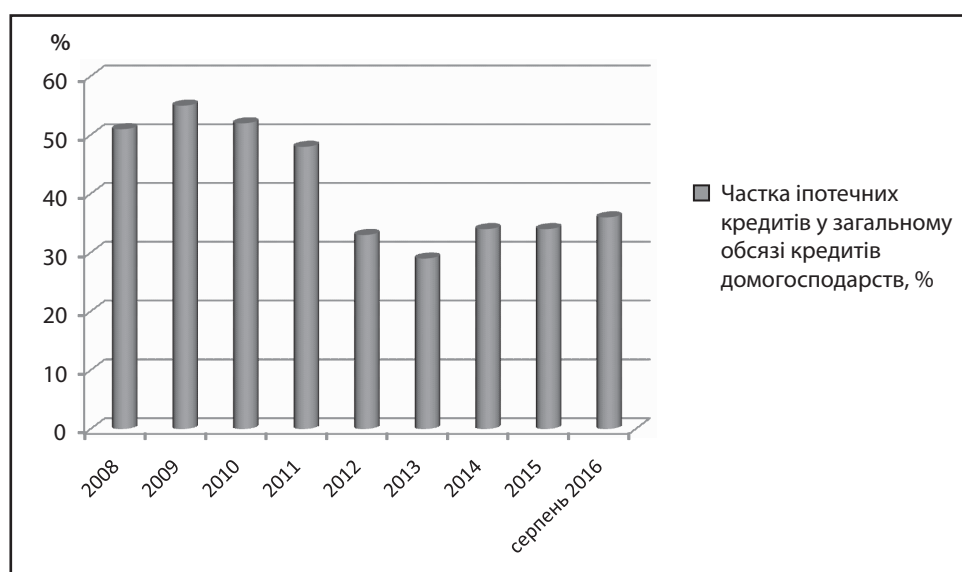

Рис. 2 Частка іпотечних кредитів в загальному обсязі кредитів домогосподарств, %

Джерело: складено за даними НБУ.

в іншому випадку на поверхні економічних явищ ми отримуємо фінансову залежність, а не фінансову культуру, соціальну нерівність, а не соціальний добробут².

Особлива роль іпотеки в економічному розвитку зумовлена постійно зростаючим попитом на житло з боку населення. У сучасних умовах попит на якісне, доступне житло не задоволений ані в країнах, що розвиваються, ані в розвинутих країнах. Ця проблема має два боки: по-перше, забезпечення найбільш бідних громадян нормальними умовами життя за розумною ціною, по-друге, житлове будівництво для середнього класу.

За оцінками McKinsey [15], 330 мільйонів міських сімей по всьому світу живуть в неякісних житлових умовах. Близько 200 мільйонів домашніх господарств у світі живе в трущобах; у Сполучених Штатах Америки, країнах Європейського Союзу, Японії та Австралії більше 60 мільйонів домашніх господарств значно обтяжені витратами на житло. Виходячи з поточних тенденцій у міський міграції і зростання доходів, до 2025 р. близько 440 мільйонів міських сімей у всьому світі, принаймні, 1,6 млрд людей будуть мешкати в переповненому і небезпечному житлі, або будуть значно обтяжені витратами на житло. Розрив у доступності житла еквівалентний \$650 мільярдів на рік, або 1 відсотку глобального ВВП. У деяких з найменш доступних міст розрив перевищує 10 відсотків місцевого ВВП.

В Україні рівень забезпечення житлом утричі нижчий, ніж того вимагають стандарти Організації Об'єднаних Націй. Станом на жовтень 2016 р. у країні налічують 1 млрд квадратних метрів житла, яке збудували ще в 1960–1970 рр. Нині житлом забезпечені тільки 55% українців. Інші ж, зокрема молоді сім'ї, орендують квартири або ділять їх із батьками [16].

Щоб здолати сьогоденні світові незадовільні житлові умови шляхом будівництва додаткових житлових одиниць, до 2025 р. необхідні інвестиції мають скласти від \$9 трлн до \$11 трлн – на будівництво; загальна вартість інвестицій в землю може бути на рівні \$16 трильйонів. З цієї суми \$1 трлн до \$3 трлн мають бути з державного фінансування. Таким чином, решта фінансування буде покладена на самі домогосподарства та фінансові установи [15]. Зростаючий глобальний попит на житло свідчить про подальше існування та еволюцію інституту іпотеки. Тому слід враховувати його глибинні деформації у зв'язку з активним розвитком фінансових інновацій та фінансових паттернів економічної поведінки і їх вплив на добробут домогосподарств. У цьому зв'язку показовим прикладом є США, адже, незважаючи на високий рівень економічного розвитку та соціального добробуту, американські домогосподарства не тільки значно постраждали від кризи, а й демонстрували неординарну фінансову поведінку.

Зростання іпотечного ринку США відбулося між 1949 р. і на рубежі XXI століття. Велику роль у формуванні цього ринку зіграв американський федеральний

уряд. Становлення цього ринку в США відбулося набагато раніше, у XVIII ст. – з моменту створення першого законного комерційного банку в 1781 р. [17]. Отже, ринок розвивався більше 200 років, були моменти певної дестабілізації і на початку становлення, і у XIX столітті, водночас умови для виникнення стану біфуркації були створені на початку XXI століття: у період з 2000 по 2007 рр. у США показник заборгованості домогосподарств по відношенню до доходів зріс на 35 процентних пунктів, досягнувши 125 відсотків від наявного доходу [13]. Загалом схема створення кризових умов така: підвищений попит на житло в умовах низьких відсоткових ставок і кредитної експансії стимулював зростання цін на житло, що, своєю чергою, підштовхувало банки до подальшої кредитної експансії, і так по колу.

Американські домогосподарства протягом кризи пережили одночасно шоки ринків праці, акцій та житла. Рівень безробіття з 2008 по 2010 рр. виріс більше, ніж на 5 процентних пунктів, з кінця 2007 р. до кінця 2008 р. індекс S&P 500 впав приблизно на 40%, а індекс цін на житло Case-Shiller – приблизно на 20%. Для того, щоб адекватно оцінити, яким чином криза вплинула на функціонування домогосподарств, дослідники Майкл Херд і Сьюзан Роведдер використали дані панелі *American Life Panel* (ALP), яка представляє собою безпервне Інтернет-опитування близько 2500 осіб [18].

Для оцінки впливу фінансової кризи на американські родини респондентів вперше було опитано в листопаді 2008 р., відразу після різкого падіння цін на акції та зниження цін на житло, але до значного зростання безробіття (його показник був на рівні 6,9%). Респонденти були знову опитані в лютому і травні 2009 р., і опитувалися щомісяця з того часу (при цьому рівень безробіття у жовтні 2009 р. сягнув 10,1%, тому автори дослідження могли спостерігати вплив цього фактора на поведінку респондентів). У роботі авторів наведені результати, що охоплюють 17-місячний період з листопада 2008 р. по квітень 2010 р.

Автори зазначають, що ще в листопаді 2008 р., незабаром після початку фінансової кризи, приблизно 13 відсотків сімей були в тяжкому фінансовому становищі, і що ця частка різко зросла в червні 2009 р. до близько 17 відсотків (у той час як саме в цей час офіційно було оголошено про завершення рецесії). Кумулятивний показник демонстрував, що майже 40 відсотків домогосподарств пережили важке фінансове становище, принаймні деякий час, протягом 17 місяців.

У першому дослідженні майже три чверті опитаних сказали, що вони скоротили витрати через економічну кризу; при наступному опитуванні 30 відсотків сказали, що вони скоротили витрати додатково після першого обстеження. Серед тих, хто повідомив про причини зниження витрат, багато посилалося на необхідність скорочення боргу (80 відсотків), зниження власних доходів (70 відсотків), зміну статусу зайнятості (45 відсотків), зменшення вартості їхнього будинку (45 відсотків), падіння акцій холдингів (35 відсотків).

Як показують дослідження, з квітня 2009 р. по березень 2010 р. витрати домогосподарств скоротилися

² Як відмічає Бодров В., співвідношення доходів заможних і найбільш бідних груп українського населення складає 30 : 1, в ЄС – 5,7 : 1.

від 5 до 10%. Витрати на продукти харчування впали на аналогічний відсоток, як і загальна сума витрат. Витрати на ліки та медичні послуги впали більш різко, ніж загальний обсяг витрат; у тій мірі, в якій ці витрати захищають від майбутнього погіршення здоров'я, ці скорочення мали довгострокові негативні наслідки.

Деякі домогосподарства відреагували на кризу шляхом зростання запозичень. Водночас, число утримувачів кредитних карток, що несвоечасно сплачують відсотки за ними, зросло на 25%, і додатковий борг, що виник через це, міг складати приблизно 1000 дол. на рік. Втім, загалом число домогосподарств, що мають кредитні картки, за період опитування знизилася на 3 відсотки, що було результатом зростання вимог при оформленні кредитів.

Одним із класичних механізмів реакції домогосподарств на кризу (падіння цін на фондові та житлові активи) є прийняття рішення про вихід на пенсію пізніше. Проте частка респондентів, які вказали, що вони мають намір працювати після 62 років, фактично знизилася на 3 процентні пункти за період вибірки. При цьому участь в робочій силі чоловіків у віці від 60 до 64 років з 2003 по 2008 рр. збільшилася на 3 процентні пункти. Автори дослідження вказують, що причиною є збільшення песимізму серед працівників з приводу їх перспектив на ринку праці в літньому віці.

Ще одним важливим способом оцінки впливу рецесії на домогосподарства є визначення суб'єктивних показників задоволеності та здоров'я. У той час, як тільки 7 відсотків респондентів повідомляли про те, що незадоволені або дуже незадоволені своїм життям у середині 2009 р., ця частка збільшилася до 10 відсотків у квітні 2010 р. Одна третина висловила невдоволення своїм рівнем доходів.

Автори роблять висновок, що, незважаючи на те, що рецесія офіційно закінчилася в червні 2009 р., у 2010 р. для більшості домогосподарств вона не була закінчена.

Два висновки виходять з вказаної вище аргументації: у США вкорінюються *короткострокові мотивації економічного та соціального функціонування домогосподарств*, про що, зокрема, свідчить скорочення витрат на медичні послуги більшою мірою, ніж на споживання; домогосподарства США виявляли *ірраціональну поведінку* під час боргової кризи, що виражалося в ще більшому зростанні запозичень, а не їх скороченні. Отже, очевидними були трансформації фінансової культури американських домогосподарств, викликані глибиною та неординарністю сучасної глобальної фінансово-економічної кризи. Водночас ці трансформації є результатом більш глибоких змін інституційного середовища фінансового ринку, що тривали на передкризовому етапі, мова йде в тому числі про реформатування інституту іпотеки.

Як свідчать сучасні дослідники, «інститут іпотеки» з'являється на світовій фінансово-економічній арені в Стародавній Греції, його впровадження пов'язують із діяльністю архонта Солон в VI столітті до н. е. Його реформи наріжним чином змінили підходи до забезпечення відповідальності боржника: спочатку в Афінах заставою різного роду зобов'язань була особа боржника,

якому в разі неможливості заплатити борг загрожувало рабство. Солон в 594 р до н. е. з метою переведення особистої відповідальності в майнову запропонував ставити на маєтку боржника (зазвичай на прикордонній межі) стовп з написом, що ця земля служить забезпеченням претензій на певну суму. Такий стовп і назвали *іпотекою* [19]. Згідно з Регістром Американського Права, походження іпотечної історії лежить у священних талмудичних писаннях, а стародавні греки і римські цивілізації просто запозичили ці поняття з іудейських джерел [17]. Останнє є важливим моментом використання іпотеки, адже «еврейське право як в епоху суддів, в період Давніх царств, Другого Храму, в діаспорі, так і в сучасних умовах орієнтується на мінімальну участь держави в суспільному житті. Людина несе обов'язки перед справжнім Царем і Суддею безпосередньо і без будь-яких посередників» [20].

Історія виникнення іпотеки, культурне середовище, що стало її джерелом, свідчать про наріжне значення *власної відповідальності* в процесі здійснення цієї фінансової операції. Механізм іпотеки передбачає використання застави як забезпечення виконання грошових зобов'язань. Як свідчать дослідники історичного боку цього питання, «виникнення застави пов'язано з розвитком цивільного обороту і необхідністю забезпечити належне виконання зобов'язань, взятих на себе однією зі сторін у договорі, а також створити більш довірчі відносини між сторонами. Як відомо, договір ґрунтується на вільній волі кожної з договірних сторін, але однієї довіри часто недостатньо, як часто недостатньо і відповідальності, яка хороша для платоспроможного боржника, а тому важливо стимулювати і посилити готовність боржника до здійснення дії, а, крім того, дати впевненість кредиторю, що навіть у тому випадку, якщо боржник не виконає взяті на себе зобов'язання, він зможе отримати задоволення за рахунок предмета застави» [19]. В основі іпотеки лежить базовий інститут довіри, що як складову утримує в собі відповідальність, причому власну відповідальність за здійснену операцію. Включення іпотеки в сек'юритизаційні схеми означало не що інше, як диверсифікацію відповідальності до поступового її зникнення в складній системі фінансових інститутів, що взяли участь у сек'юритизаційному механізмі. Історичний аналіз доводить, що докризові механізми реалізації іпотеки суперечать культурним та інституційним умовам її формування.

ВИСНОВКИ

Фінансова поведінка домогосподарств зазнала істотних трансформацій як у докризовий період, так і під час кризової дестабілізації. Визначального впливу набули фінансовоорієнтовані моделі поведінки, спрямовані на досягнення економічних цілей переважно в короткостроковому періоді, незважаючи на довгострокові економічні та інституційні ризики. На поверхні економічних явищ ці тенденції представлені зростанням боргів домогосподарств. Систематизація факторів трансформації фінансової поведінки домогосподарств у бік кре-

дитної активності доводить, що як загальноекономічні глобальні та національні тенденції, так і фактори інституційного та психологічного характеру можуть сприяти зсувам у системі фінансової культури. Аналіз кредитної активності українського населення показав наявність фінансовоорієнтованих паттернів поведінки як характеристики ціннісних зсувів у фінансовій культурі, що є результатом більш глибоких змін інституційного середовища фінансового ринку, зокрема, іпотеки. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Hendershottand P. H., Lemmon R. C.** The Financial Behavior of Households: Some Empirical Estimates. *The Journal of Finance*. June 1975. Vol. 30. No. 3. P. 733–759. URL: https://www.jstor.org/stable/2326855?seq=1#page_scan_tab_contents
2. **Lusardi A.** Household Saving Behavior: The Role of Financial Literacy, Information, and Financial Education Programs. *NBER Working Paper*. 2008. No. 13824. URL: <http://www.nber.org/papers/w13824.pdf>
3. **Bernheim D.** Financial Illiteracy, Education and Retirement Saving // In Olivia S. Mitchell and Sylvester Schieber (eds.). *Living with Defined Contribution Pensions*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998. P. 38–68.
4. **John Y.** Campbell Household Finance. *NBER Working Paper*. April 2006. No. 12149. URL: <http://www.nber.org/papers/w12149>
5. **Єфременко Т.** Фінансова поведінка населення України. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2002. № 2. С. 165–175.
6. **Ломачинська І. А.** Оптимізація фінансової поведінки домогосподарств у трансформаційній економіці України. *Економічний простір*. 2011. № 49. С. 141–149.
7. How Does Culture Affect Financial Literacy? URL: <http://www.futureofbusinessandtech.com/news/how-does-culture-affect-financial-literacy>
8. **Смовженко Т., Кузнєцова А.** Впровадження фінансової грамотності в Україні: сучасний стан і перспективи. *Вісник НБУ*. 2013. № 9. С. 8–16.
9. Фінансова грамотність. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category;jsessionid=4504440BAF799C2FBAEFD7D870ECA91?cat_id=3115908
10. **Галишнікова Е. В.** Финансовое поведение населения: сберегать ли тратить. *Финансовый журнал*. 2012. № 2. С. 133–140. URL: http://www.mirkin.ru/_docs/articles05-063.pdf
11. **Boug P., Mork K. A., Tjemsland T.** Financial Deregulation and Consumer Behavior: the Norwegian Experience. URL: http://www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/DP/dp_156.pdf
12. Власти Норвегии сдувают ипотечный пузырь. URL: <http://bin.ua/news/finance/realty/138956-vlasti-norvegii-sduvayut-ipotechnyj-puzyr.html>
13. Debt and (not much) deleveraging // McKinsey Global Institute. URL: <http://www.mckinsey.com/global-themes/employment-and-growth/debt-and-not-much-deleveraging>
14. Звіт про фінансову стабільність, червень 2016 // Офіційний сайт НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=32241744>
15. A blueprint for addressing the global affordable housing challenge // McKinsey Global Institute. October 2014. URL: <http://globalhousingindicators.org/en/content/mckinsey-global-institute-blueprint-addressing-global-affordable-housing-challenge>
16. Рівень забезпечення житлом в Україні втричі нижчий за стандарти ООН. URL: http://zik.ua/news/2016/10/03/riven_zabezpechennya_zhytлом_v_ukraini_vtrychi_nyzhchyy_za_standarty_oon_916312

17. The History of American Mortgage. URL: <http://www.mortgagecalculator.org/helpful-advice/american-mortgage-history.php>

18. **Hurd M. D., Rohwedder S.** Effects of the Financial Crisis and Great Recession on American Households. *NBER Working Paper*. September 2010. No. 16407. URL: <http://www.nber.org/papers/w16407>

19. **Абдуллаев М., Орлов А., Римский Л., Бу Хассан Хоссам.** Ипотека. Организация ипотечного кредитования: учебное пособие. Москва: МИИТ, 2003. 244 с.

20. **Яновский К.** Иудаизм и социальная ответственность предпринимателей. URL: <http://www.libertarium.ru/3621>

REFERENCES

- "A blueprint for addressing the global affordable housing challenge" McKinsey Global Institute. <http://globalhousingindicators.org/en/content/mckinsey-global-institute-blueprint-addressing-global-affordable-housing-challenge>
- Abdullayev, M. et al. *Ipoteka. Organizatsiya ipotechnogo kreditovaniya* [Mortgage. The organization of mortgage lending]. Moscow: MIIT, 2003.
- Bernheim, D. "Financial Illiteracy, Education and Retirement Saving". In *Living with Defined Contribution Pensions*, 38-68. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998.
- Boug, P., Mork, K. A., and Tjemsland, T. "Financial Deregulation and Consumer Behavior: the Norwegian Experience". http://www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/DP/dp_156.pdf
- "Debt and (not much) deleveraging" McKinsey Global Institute. <http://www.mckinsey.com/global-themes/employment-and-growth/debt-and-not-much-deleveraging>
- "Finansova hramotnist" [Financial literacy]. https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category;jsessionid=4504440BAF799C2FBAEFD7D870ECA91?cat_id=3115908
- Galishnikova, E. V. "Finansovoye povedeniye naseleniya: sberegat ili tratit" [The financial behavior of the population: to save or to spend]. *Finansovyy zhurnal*. http://www.mirkin.ru/_docs/articles05-063.pdf
- "How Does Culture Affect Financial Literacy?". <http://www.futureofbusinessandtech.com/news/how-does-culture-affect-financial-literacy>
- Hendershottand, P. H., and Lemmon, R. C. "The Financial Behavior of Households: Some Empirical Estimates". *The Journal of Finance*. https://www.jstor.org/stable/2326855?seq=1#page_scan_tab_contents
- Hurd, M. D., and Rohwedder, S. "Effects of the Financial Crisis and Great Recession on American Households". *NBER Working Paper*. 2010. <http://www.nber.org/papers/w16407>
- John, Y. "Campbell Household Finance". *NBER Working Paper*. 2006. <http://www.nber.org/papers/w12149>.
- Lomachynska, I. A. "Optymizatsiia finansovoi povedinky domohospodarstv u transformatsiinii ekonomitsi Ukrainy" [Optimizing the financial behavior of households in transformational economy of Ukraine]. *Ekonomichnyi prostir*, no. 49 (2011): 141-149.
- Lusardi, A. "Household Saving Behavior: The Role of Financial Literacy, Information, and Financial Education Programs". *NBER Working Paper*. 2008. <http://www.nber.org/papers/w13824.pdf>
- "Riven zabezpechennia zhytлом v Ukraini vtrychi nyzhchyy za standarty OON" [The level of housing in Ukraine is three times lower than the UN standards]. http://zik.ua/news/2016/10/03/riven_zabezpechennya_zhytлом_v_ukraini_vtrychi_nyzhchyy_za_standarty_oon_916312
- Smovzhenko, T., and Kuznietsova, A. "Vprovadzhennia finansovoi hramotnosti v Ukraini: suchasnyi stan i perspektivy" [The introduction of financial literacy in Ukraine: modern state and perspectives]. *Visnyk NBU*, no. 9 (2013): 8-16.

"The History of American Mortgage". <http://www.mortgage-calculator.org/helpful-advice/american-mortgage-history.php>
 "Vlasti Norvegii sduvayut ipotechnny puzyr" [The Norwegian authorities deflated the housing bubble]. <http://bin.ua/news/finance/realty/138956-vlasti-norvegii-sduvayut-ipotechnny-puzyr.html>
 Yefremenko, T. "Finansova povedinka naselennia Ukrainy" [The financial behavior of the population of Ukraine]. *Sotsiolohiia: teoriia, metody, marketynh*, no. 2 (2002): 165-175.

Yanovskiy, K. "Iudaizm i sotsialnaya otvetstvennost predprinimateley" [Judaism and social responsibility of entrepreneurs]. <http://www.libertarium.ru/3621>

"Zvit pro finansovu stabilnist, cherven 2016" [The financial stability report, June 2016]. Oftsiniyi sait NBU. <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=32241744>

УДК 336.201

СУЩНОСТЬ И ПРИНЦИПЫ БЮДЖЕТИРОВАНИЯ НАЛОГОВ

© 2016 ПАЕНТКО Т. В., ПРОСКУРА Е. П.

УДК 336.201

Паентко Т. В., Проскура Е. П. Сущность и принципы бюджетирования налогов

Статья посвящена сущности и роли бюджетирования налогов для современного предприятия. Обоснованы такие принципы бюджетирования налогов, как системность, информативность, гибкость, а также даны практические рекомендации по их применению. Налоговый бюджет дает возможность спрогнозировать будущий отток денежных средств в связи с уплатой налогов. Это позволяет заблаговременно обеспечить необходимую сумму денежных средств, а в случае их недостаточности – найти дополнительные источники покрытия временных кассовых разрывов и тем самым избежать штрафных санкций. Технология бюджетирования на исследуемом предприятии разработана с учетом выделенных принципов. Их соблюдение дает возможность компании оперативно управлять налогами даже в случае радикальных изменений в ее деятельности. Рассчитан эффект от применения системы бюджетирования на предприятии.

Ключевые слова: бюджетирование, налоги, налоговое планирование, налоговое бюджетирование.

Табл.: 2. **Библ.:** 9.

Паентко Татьяна Васильевна – доктор экономических наук, доцент, профессор кафедры финансов, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03680, Украина)
E-mail: tpayentko@mail.ru

Проскура Екатерина Петровна – доктор экономических наук, доцент, профессор кафедры аудита, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03680, Украина)
E-mail: katarinam@ukr.net

УДК 336.201

Паентко Т. В., Проскура К. П. Сутність і принципи бюджетування податків

Стаття присвячена сутності та ролі бюджетування податків для сучасного підприємства. Обґрунтовано такі принципи бюджетування податків, як системність, інформативність та гнучкість, а також надано практичні рекомендації щодо їх застосування. Бюджет податків дає можливість спрогнозувати майбутній відтік грошових коштів у зв'язку зі сплатою податків. Це дозволяє заздалегідь забезпечити необхідну суму грошових коштів, а у випадку їх нестачі – знайти додаткові джерела покриття тимчасових касових розривів і тим самим уникнути штрафних санкцій. Технологія бюджетування на досліджуваному підприємстві побудована з урахуванням зазначених принципів. Їх дотримання дає можливість компанії оперативно управляти податками навіть у випадку радикальної зміни її діяльності. Розраховано ефект від застосування системи бюджетування на підприємстві.

Ключові слова: бюджетування, податки, податкове планування, податкове бюджетування.

Табл.: 2. **Бібл.:** 9.

Паентко Тетяна Василівна – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03680, Україна)
E-mail: tpayentko@mail.ru

Проскура Катерина Петрівна – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри аудиту, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03680, Україна)
E-mail: katarinam@ukr.net

UDC 336.201

Paientko T. V., Proskura K. P. The Essence and Principles of Budgeting Taxes

The article is concerned with the essence and role of budgeting taxes for the contemporary enterprise. Such principles of budgeting taxes as consistency, information, flexibility have been substantiated; practical recommendations on how to use them have been provided. The tax budget provides the ability to forecast the future cash outflow in connection with the payment of taxes. This allows to pro-actively provide the necessary amount of monetary means and, in the case of their insufficiency – to find additional sources for covering the temporary cash gaps and thereby avoid penalties. Technology of budgeting at the researched enterprise has been developed taking into consideration the allocated principles. Observance of them enables company to manage taxes timely, even in the case of some radical changes in its activities. The effect of introducing the budgeting system at enterprise has been calculated.

Keywords: budgeting, taxes, tax planning, budgeting taxes.

Tbl.: 2. **Bibl.:** 9.

Paientko Tetiana V. – D. Sc. (Economics), Associate Professor, Professor of the Department of Finance, Kyiv National Economic University named after V. Hetman (54/1 Peremohy Ave., Kyiv, 03680, Ukraine)
E-mail: tpayentko@mail.ru

Proskura Kateryna P. – D. Sc. (Economics), Associate Professor, Professor of the Department of Audit, Kyiv National Economic University named after V. Hetman (54/1 Peremohy Ave., Kyiv, 03680, Ukraine)
E-mail: katarinam@ukr.net

Бюджетирование в целом за последние десять лет стало одним из наиболее популярных направлений финансового менеджмента. При стремительном развитии различных решений по организации бюджетирования пользователи бюджетов не до конца понимают их назначение. Значимость бюджетирования уси-

ливается в связи с развитием международной торговли, что требует от финансовых менеджеров повышенного внимания к особенностям налоговых систем других стран. В то же время бюджетирование являет собой планирование в кратко- и среднесрочной перспективах, что требует внимания к тенденциям гармонизации на-